

Nosaltres, els valencians: *Fuster historiogràfic*

Agustí Colomines
Universitat de Barcelona

Joan Fuster era realment un historiador o un filòleg? Responia als criteris, diguem-ne, professionals del gremi dels historiadors o bé als dels filòlegs? No està gens clar com cal considerar Joan Fuster. És cert que resulta una mica estrany que acabés essent catedràtic del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València quan ni els filòlegs ni els lingüistes no l'havien considerat mai un dels seus. Però encara resulta més sorprenent que la Facultat de Geografia i Història no fes mans i mànigues per integrar-lo en el seu cos docent, quan es buscava una solució al seu estat de penúria econòmica, si tenim em compte que l'escriptor de Sueca va publicar un munt d'estudis relacionats amb la història literària, cultural, de les mentalitats o més pròpiament social. Només cal citar-ne uns quants: *Pàgines escollides de sant Vicent Ferrer* (1955), *La poesia catalana* (1956), *Joan Serrallonga* (1961, escrit amb Joan Reglà), *Poetes, moriscos i capellans* (1962), *El País Valencià* (1962), *El bandolerisme català: la llegenda* (1963), *Heretgies, revoltes i sermons* (1970), *Literatura catalana contemporània* (1972), *La decadència al País Valencià* (1976) o *Contra el noucentisme* (1978).¹ Tant és! Les coses van anar així.

1. Antoni Furió en parla amb la mateixa perplexitat que un servidor a la introducció del llibre Antoni Furió (ed.), *Joan Fuster i els historiadors*, València, PUUV, 2007, pp. 9-16.

L'obra de Joan Fuster oscil·la, com acabo d'assenyalar, entre la història de la cultura i la història de les mentalitats. Però també va ser un literat, en la concepció àmplia del terme, cosa que no es pot oblidar en abordar la seva tasca historiogràfica i la versatilitat de l'obra literària que va produir. Fuster va ser una sort d'erudit, historiador i publicista. El pare Batllori va escriure que tota la historiografia de Fuster es transformava irònicament en paradoxal perquè la metodologia que feia servir i els salts cronològics que feia, l'abocaven a la paradoxa.² De fet, Batllori recelava del Fuster historiador, perquè «hom hi entrellucarà sempre l'assagista, un dels més profunds i àgils assagistes de la cultura catalana del nostre segle».³ Certament, Fuster era un assagista que quan es va donar a conèixer, als voltants de 1950, esdevingué un cas insòlit: «Que siga un escriptor considerable —va escriure Josep Iborra— és, ja, naturalment, excepcional. Però encara ho és més, molt més, si tenim en compte el marc concret, la circumstància sociocultural —o el joc de circumstàncies— en què s'ha desenvolupat el nostre escriptor».⁴

Per entendre Fuster i la seva obra potser caldria considerar-lo com un *intel·lectual compromès*, a la manera d'un Jean-Paul Sartre o d'un Albert Camus, posem per cas. Aquella mena de gent que Jean Daniel va retratar d'una manera molt precisa a *Les miens*, una mena d'autobiografia reconstruïda a partir dels retrats dels seus amics i que és un radiografia subjectiva però interessantíssima de la França contemporània.⁵ Quan Daniel aborda el retrat de François Furet, el gran historiador de la Revolució Francesa, diu que ell no confia en els historiadors —ni en els intel·lectuals en general— que es dediquen a fer *pronòstics*. Més que *pronòstics*, doncs, reclama *diagnòstics* per explicar els processos històrics. El debat sobre l'herència fusteriana

2. Miquel Batllori, «Joan Fuster, historiador», dins *Fuster entre nosaltres*, València, Generalitat Valenciana, 1993, p. 239.

3. *Ibidem*, p. 240

4. Josep Iborra, *Fuster portàtil*, València, Edicions 3i4, 1982.

5. La primera edició d'aquest llibre va aparèixer el 2009. El 2010 es va publicar una segona edició corregida i ampliada, que és la que s'ha traduït al castellà: *Los míos*, Barcelona, Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, 2012.

va d'això. És, tanmateix, un debat estèril, perquè el Joan Fuster *predictor* no resisteix cap mena de comparança amb l'intel·lectual, amb l'home d'idees, que certament era. Fuster va escriure papers erudits i lúcids però també en va escriure de conjunturals, motivats per les urgències polítiques. Ell mateix va ressaltar-ho més d'una vegada. A la introducció de *Nosaltres, els valencians*, per exemple, va deixar clara aquesta qüestió en apuntar que ell no hauria d'haver estat mai l'autor d'un assaig com aquell:

El llibre, en efecte, exigia un altre autor. Tal com caldria que fos, hauria d'haver-lo confeccionat un historiador, o un sociòleg, o, millor encara, un oportuníssim centaure d'historiador i de sociòleg [...]. Jo no sóc ni sociòleg ni historiador, i heus ací que aquest llibre no serà el que hauria d'ésser. Però, ¿hi ha ara, avui, un sociòleg o un historiador valencians que puguin encarregar-se de la feina? Sincerament: no els veig enlloc [...]. Escric aquest llibre perquè ningú no sembla disposat a escriure'l.⁶

No fou l'únic intel·lectual que, empès per les circumstàncies polítiques del moment, va escriure llibres que, diguem-ho així, no els corresponien. Josep Benet va ser un d'aquests escriptors de circumstàncies que, com explicaré de seguida, va influir, i molt, en Fuster.

L'excepcionalitat històrica que va acompanyar la duríssima postguerra, va obligar Joan Fuster a esdevenir una sort d'historiador, especialment de la cultura, de sociòleg i de predictor polític. ¿Quina és la gènesi de *Nosaltres, els valencians* –que és indestriable d'un altre assaig importantíssim, escrit en castellà: *El País Valenciano*? Fuster va escriure *Nosaltres, els valencians* per l'encàrrec que li va fer Max Cahner quan, juntament amb Ramon Bastardes, posà en marxa Edicions 62. No pretenien que fos el primer llibre de la nova editorial, però va ser-ho. L'encàrrec dels editors era que escrivís un llibre en la línia de *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives, un assaig publicat el 1954 (i ampliat el 1960) que inicialment s'havia de titular *Nosaltres, els catalans*. El títol del llibre de Fuster

6. *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962, pp. 5 i 11.

és de Cahner i va encetar la col·lecció «Llibres a l'abast», inspirada per Josep Benet.

Com he anunciat abans, Benet era un d'aquests *intel·lectuals compromesos* que tanmateix destacaren sota la dictadura franquista per l'agitació que comandaven. Va ser ell qui va fer seva la crida de Vicens Vives als historiadors valencians i mallorquins perquè abordessin la reflexió sobre el passat de cada regió de la catalanitat de la mateixa manera que ell ho havia fet a *Notícia de Catalunya*. Benet, doncs, mitjançant Cahner i Bastardes, va propiciar que Fuster elaborés un assaig que servís de punt de referència a una nova generació d'intel·lectuals i polítics valencians.⁷ El propòsit de Fuster era, però, segons Enric Pujol, «assentar les bases per a una imminent síntesi històrica dels Països Catalans», objectiu aparentment només hipotètic i relegat a un futur incert en el projecte historiogràfic vicencià. D'aquesta manera, Fuster superava, conscientment, els pressupòsits del seu model. No en va, ja en un famós article del novembre de 1960 a *Serra d'Or*, «Apunts per a una rèplica a Vicens Vives», esbossà tot un programa historiogràfic que implicava una revisió a fons de la pràctica habitual dels historiadors acadèmics del moment. L'escrit, pensat com una contesta a un article anterior de Vicens, «Presència valenciana» (però publicat després de la mort del gironí), demanava als historiadors del Principat que no limitessin llurs estudis al «fragment que s'estén entre els Pirineus i l'Ebre» i analitzessin «el passat complet de les nostres terres». En definitiva, que elaboressin una «síntesi d'història dels Països Catalans». La crida anava adreçada als historiadors principatins perquè aleshores pensava que estaven més ben preparats que no pas els valencians i els mallorquins per a «trencar amb les velles prevencions particularistes i encetar els criteris unitaris que necessitem».⁸ *Nosaltres*,

7. Sobre el perquè i el com de l'encàrrec d'aquest llibre, vegeu Max Cahner, «La gènesi de "Nosaltres, els valencians"», dins *Fuster entre nosaltres*, València, Generalitat Valenciana, 1993, pp. 247-253.

8. Enric Pujol, «Joan Fuster, historiador», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 6 (2003), p. 35. Pel que fa als articles als quals fa referència Pujol, per al de Fuster vegeu *Diari 1959-60*, Barcelona, El Observador / Ed. 62, 1991, pp. 67-76;

els valencians és, tal com el qualifica Ferran Archilés, un llibre híbrid, a mig camí entre l'obra historiogràfica i l'escrit estrictament «literari».⁹ El fet que sigui un llibre sense notes corrobora l'opinió d'Archilés, atès que la intenció de Fuster era més aviat elaborar una *narració interpretativa* de la identitat valenciana contemporània a partir d'una visió comunitarista i de l'essencialisme lingüístic que no pas un *manual* d'història en un sentit estricte. A parer seu, la *valencianitat*, com la *catalanitat*, era determinada per la llengua, que era el que dotava de sentit l'ésser d'un poble: «o això, o el buit social més absolut, el no-res», escrivia, deixant sense resoldre, per exemple, l'heterogeneïtat etnolingüística del repoblament original del País Valencià.

Sigui com sigui, Fuster va irrompre en el món intel·lectual valencià amb una força inusitada. I és que entre el 1939 i el 1962 –al llarg de dues dècades, doncs– el franquisme va reprimir amb resolució la Universitat valenciana, començant per l'afusellament de l'emblemàtic rector, Joan Peset, el 24 de maig del 1941 davant el mur del cementiri de Paterna, on més de dues mil persones serien assassinades durant la llarga repressió franquista.¹⁰ Les depuracions

i per al de Vicens Vives vegeu *Obra dispersa*, vol. I, Barcelona, Vicens Vives, 1967, pp. 513-515 i a Jaume Vicens Vives, *Textos fonamentals*, Barcelona, Barcelonesa d'Edicions, 1998, pp. 29-33.

9. Ferran Archilés Cardona, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2012, pp. 153-176.

10. *Procés a Joan Peset Aleixandre*, València, PUV, 2001, amb un llibre introductori als facsímils dels plecs del procés que es va saldar amb l'assassinat de l'insigne metge i rector de la màxima institució acadèmica. Entre 1930 i 1931, Peset va ser degà de la Facultat de Medicina; entre 1931-32 vicerector i entre 1932 i 1934 rector de la Universitat de València. Militant del partit de Manuel Azaña, Peset fou president d'Izquierda Republicana a València i candidat del Front Popular en les eleccions de febrer del 1936, en les quals va ser elegit diputat com a candidat més votat de la circumscripció. Peset va assistir a la darrera sessió de les Corts republicanes celebrada a Figueres l'1 de febrer de 1939, i va arribar a passar la frontera francesa però va tornar per intervenir en la resolució del colp d'estat de Casado. En acabar la guerra, va anar a Alacant per embarcar-se cap a l'exili. No ho va aconseguir i fou detingut i empresonat al camp d'Albatera, després a Portaceli i finalment, el 15 de gener de 1940, traslladat a la presó model de València. Com molts altres docents i metges havia estat separat de la càtedra i inhabilitat per a l'exercici de la medicina.

de professors i alumnes, l'organització d'una universitat minoritària i classista com una milícia al servei de l'Estat, van ser algunes de les accions que el règim va posar en marxa per controlar les universitats, que aleshores eren dotze –incloent-hi la de València– arreu de l'Estat: Barcelona, Granada, La Laguna, Madrid, Múrcia, Oviedo, Salamanca, Santiago, Saragossa, Sevilla (amb una Facultat de Medicina a Cadis) i Valladolid. El control de la universitat a través del SEU, el sindicat únic franquista, l'adoctrinament dels estudiants, que pretenia garantir la continuïtat sociològica del règim, van arrasar amb la vitalitat intel·lectual d'èpoques passades. Aquells van ser uns anys de silenci, de control polític absolut i de por.¹¹ A més, València era inicialment una de les quatre «universitats republicanes» (les altres tres eren Múrcia, Madrid i Barcelona), fins que de seguida es va convertir, juntament amb la de Barcelona, en l'últim bastió republicà. La major part del professorat desplaçat era agregat, precisament, a les universitats de Barcelona i, especialment, de València. La repressió un cop acabada la Guerra Civil es va acarnissar amb aquells professors que van restar fidels a la República.

No m'entretindré en aquest aspecte de la repressió franquista. L'any 2004 Jaume Claret va defensar un tesi doctoral, dirigida per Josep Fontana, que tracta àmpliament la qüestió.¹² L'únic que volia remarcar és que la universitat valenciana de postguerra estava a mans de gent addicta al règim que convertí la història en un suport ideològic i en un instrument de legitimació del franquisme. Aquella gent, per tant, no estava disposada a impulsar una reflexió historiogràfica sobre el país valencià, i encara menys amb aquest nom, sinó que pretenia tot el contrari: l'exaltació dels ocupants de València com si fossin la reencarnació del Cid i fins i tot de Jaume I. Així doncs, en aquell context, l'estímul de Joan Fuster va

11. «Cambios de profesores en la Universidad de Valencia. Sanciones y depuraciones (1936-1939)», dins *La II República. Una esperanza frustrada, Actas del congreso Valencia Capital de la República (abril 1986)*, València, Alfons el Magnànim, 1987; i Sebastià Garcia i Vicent L. Salavert: «L'ocupació de la Universitat de València el 1939 pel quintacolumnista Manuel Batlle, catedràtic de Múrcia», *Afers*, 2 (1986).

ser molt fecund per als historiadors i sociòlegs que es llicenciaven amb una ignorància gairebé absoluta sobre la història i la realitat socioeconòmica valencianes. De fet, ho ha escrit Antoni Furió, la historiografia valenciana contemporània reneix al final dels anys cinquanta i començament dels seixanta amb Joan Fuster i amb els deixebles de Jaume Vicens Vives, encapçalats per Joan Reglà, que es van obrir als corrents europeus i van trencar l'autarquia intel·lectual imposada pel franquisme.¹³ L'opinió que Joan Fuster tenia de Vicens no era molt entusiasta. En un article dedicat a Joan Reglà el gener del 1984, escrivia taxatiu:

Y fue muy curioso lo que ocurrió. Reglà nunca había sido demasiado «catalanista». Lo era de una especie espontánea, por su origen ampurdanés. Pero Vicens lo había frenado. Algún día habrá que pasar por el tamiz a ese gran historiador, o «padre de historiadores», que fue Jaume Vicens. [...] Reglà nunca fue un «catalanista» militante, como no lo fue Vicens. [...] Vicens fue más provinciano de lo que sus herederos de cátedra creen, y como historiador «de provincias» pasará a la posteridad. No quiso caer en Guatemala y cayó en Guatepeor. Lo bueno de Vicens, y lo que Reglà nos trajo a Valencia, fue la pasión por «lo social». [...] Mejor o peor, Jaume Vicens Vives intentó ser el historiador de la «burguesía» del principado. Más que los «remenses», él estaba fascinado por el señor Duran i Bas, y de ahí no pasaba.¹⁴

L'opinió negativa sobre la posició de Vicens suposo que havia anat creixent amb el temps.

Fins aquell moment, al final de la dècada dels quaranta i tot al llarg de la dels cinquanta, les tertúlies polítiques i culturals, semiclandestines o camuflades, van substituir la inservible àgora

12. Jaume Claret, *La repressió franquista a la universitat espanyola*. Podeu consultar aquesta tesi en línia a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/7463>>.

13. Antoni Furió, «Fuster i la història», dins *Fuster entre nosaltres, op. cit.*, pp. 225-230.

14. Joan Fuster, «Nuestro Joan Reglà», *La Vanguardia*, 03-01-1984, p. 21.

universitària. Xavier Serra ho ha explicat deliciosament en un petit volum dedicat a l'anomenada «tertúlia de Joan Fuster», aquella que tenia lloc el capvespre dels dilluns, entre la llibreria Dàvila i el cafè del davant, i que tingué la seva prolongació a Casa Pedro, la taverna on Raimon va cantar per primera vegada, ara fa també cinquanta anys, la cançó *Al vent*.¹⁵ Fuster va aconseguir de desvetllar molts somnàmbuls, incloent-hi els que ja estaven una mica predisposats a ser desvetllats, com ara els joves que confegien *Claustro*, la revista del sindicat falangista d'estudiants, Vicent Ventura i Josep Garcia-Richart. El fet que tant Ventura com Fuster escrivissin en els diaris de València —els dos que pertanyien al Movimiento: *Levante* i el vesperí *Jornada*, del qual Ventura fou redactor de plantilla— va ajudar a cristal·litzar aquelles tertúlies i, sobretot, va permetre estendre la influència de Fuster, un home més culte i internacionalitzat que els seus contertulians. Fuster en molt bona mesura va ser el responsable del retorn de la llengua pròpia a la vida intel·lectual valenciana. A partir del 1962, però, tots dos van ser bandejats de les tribunes de premsa valencianes. Fuster es va refugiar en les catalanes, en les revistes de l'exili i en la correspondència amb tota mena d'amics corresponsals. La tertúlia, tanmateix, va seguir i també la seva influència en un públic intel·lectual a través dels llibres, però li restà eficàcia com a intel·lectual orgànic, per dir-ho a la manera de Gramsci, de la societat valenciana. Va passar a ser un estrany.

A pesar de tot, *Nosaltres, els valencians* es va convertir en una obra de referència per a les joves generacions d'escriptors i professors que ressorgien, amb grans dosis de voluntarisme i molta curiositat intel·lectual, de les aules de la universitat franquista. Enfront de la historiografia rànica i espanyolista de la universitat franquista i de les obsessions essencialistes que determinaven els debats historiogràfics de l'exili sobre els orígens d'Espanya, Fuster va triar un camí, diguem-ne, perifèric, vinculant-se a la renovació conceptual i metodològica que començava a penetrar amb força a Catalunya i que connectava amb les preocupacions socioeconòmiques i polí-

15. Xavier Serra, *La tertúlia de Joan Fuster*, Catarroja, Afers, 2012.

tiques de la historiografia europea. Em fa l'efecte que s'ha exagerat l'oposició de Fuster a la historiografia denominada injustament romàntica de Ferran Soldevila i Antoni Rovira i Virgili. Aquesta era una obsessió de Vicens i no pas de Fuster. Al capdavall, la reivindicació de Fuster de la llengua com a *essència* de la identitat valenciana procedia, precisament, de la tradició historiogràfica catalanista, de la qual formaven part, entre altres, Rovira i Soldevila, que també ho reivindicava per explicar la identitat catalana.¹⁶ Fuster no compartia la metodologia historiogràfica ni de l'un ni de l'altre, per bé que n'era un hereu, diguem-ne, crític. I tanmateix, la defensa de la llengua i de la literatura que la magnifica, l'acostà, si es vol sense dir-ho, a Víctor Balaguer, un dels grans impulsors de la Renaixença catalana, especialment per la recuperació dels Jocs Florals dins els quals va liderar el corrent més liberal i transformador. Per a Fuster, com per als catalanistes de primera hora, el *nervi* de la llengua explicava la identitat catalanesca que s'havia de sobreposar a tota desviació regional.

Fuster tampoc no acabava de coincidir amb Vicens i Vives, que es va convertir en el gran opositor dels mètodes historiogràfics i epistemològics i l'orientació clarament nacionalista d'aquella historiografia romàntica que menyspreava tant, precisament pel decantament militant dels seus escrits.¹⁷ *Nosaltres, els valencians* tenia,

16. Pere Anguera, «Españolismo y catalanidad en la historiografía catalana decimonónica», *Hispania*, LXI/3, 209 (2001), pp. 907-932.

17. Sobre Vicens, vegeu Josep M. Muñoz i Lloret, *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997. Per al debat en general: Jaume Aurell, «Historiadores "románticos" e historiadores "científicos" en la historiografía catalana contemporánea: nacionalismohistoriográfico y revisionismo generacional». *Memoria y civilización*, vol. 3 (2000), pp. 237-273. Referint-se concretament a la historiografia romàntica, Aurell assenyala: «Se puede hablar de varias generaciones entre los historiadores catalanes que pueden considerarse propiamente "románticos": un primerísimo grupo formado por Pau Piferrer, Víctor Balaguer, Andreu Avel·lí Pi i Arimon y Antoni de Bofarull. Habría una segunda generación, entre los que podrían destacar Salvador Sanpere i Miguel y Francesc Carreras i Candi. Éste último era un historiador pulcro, detallista, que había intervenido con acierto en algunos debates historiográficos de gran calado, como el que se refería a la interpretación de la decadencia de la Barcelona medie-

doncs, una pretensió militant que no tenia, per exemple, *Notícia de Catalunya*, a pesar que Fuster qualifiqués l'obra de Vicens de «pragmatisme històric i polític». ¹⁸ «Per dir-ho abusant de la terminologia d'un il·lustre barbut –escriu Fuster sobre la seva manera d'entendre l'assaig–: “explicar” serà una invitació a “transformar”». *Nosaltres, els valencians* és, no hi ha dubte, un llibre que pretén explicar el País Valencià perquè vol transformar-lo. La diferència entre l'assaig interpretatiu de Vicens i el de Fuster és, precisament, aquesta. Vicens va *inspirar* amb la seva obra els polítics que volien transformar Catalunya; Fuster, en canvi, es va encarregar ell mateix de *predir* el futur de la nació. D'imaginar-lo, en el sentit que va donar a aquest exercici Benedict Anderson a *Imagined Communities* (1983): ¹⁹ una comunitat socialment construïda i imaginada per les persones que es perceben com a part d'un grup, per bé que subratllant-ne –escriu Fuster a *Nosaltres, el valencians*– «la trama de les tensions socials i dels antagonismes socials –demogràfics i de classe, econòmics i de cultura– que podien facilitar-ne l'explicació o el sentit». Fuster, a diferència de Vicens, s'empeltà de Marx –tot i que no fou mai marxista– i en el seu assaig va combinar *diagnòstic* i *predicció* per afavorir que el País valencià *esdevingués* una nació. La correspondència de Joan Fuster amb Max Cahner il·lustra d'una manera molt clara aquesta voluntat fusteriana d'*imaginar* la nació dels valencians, de *construir-la* fins i tot simbòlicament i geogràfica en el moment en què s'elaborava la *Gran Enciclopèdia Catalana*. ²⁰

val, cuyos síntomas iniciales se detectan a partir del siglo XV. En un tercer grupo, estarían aquellos historiadores que, sin entrar propiamente en la categoría de “románticos” tal como se entiende desde una perspectiva puramente historiográfica, eran metidos en ese grupo –en un evidente ejercicio de simplificación vital, más que propiamente técnico-historiográfico– por Jaume Vicens: los casos más característicos son Antoni Rovira i Virgili y Ferran Soldevila» (p. 263).

18. Miquel Batllori, «Joan Fuster...», p. 240.

19. La traducció catalana d'aquest llibre: *Comunitats imaginades: Reflexions sobre l'origen i la difusió del nacionalisme*, Catarroja-Barcelona-Palma, Afers-PUV, 2005.

20. Joan Fuster, *Correspondència*, vol. 13, Max Cahner (ed.), València, Edicions 3i4, 2011.

Hi ha puristes fusterians a qui desagrada que se subratllin els errors historiogràfics de l'obra més coneguda i influent de Fuster. Però com ha escrit Jacobo Muñoz, qualsevol historiador d'avui dia està en condicions de manifestar reserves del tot legítimes sobre algunes de les hipòtesis historiogràfiques del llibre.²¹ Posem per cas, sobre el recurs exagerat a l'esquema dualista, tant en relació amb una costa burgesa i urbanitzada, i un interior feudal i rural, com a propòsit de cristians i moriscos, de corona i noblesa o, en fi, entre Monarquia Hispànica i País Valencià. O sobre la seva imatge essencialment agrària del País, ja àmpliament superada per Ernest Lluch, per bé que ell s'encaparrà a sostenir la tesi agrarista quan ja estava àmpliament desfasada a la vista dels estudis dels joves historiadors que ho provaven.²² Apunto una hipòtesi, que exposo amb un certa cautela. Sóc del parer que el retrat agrarista que Fuster va fer del País Valencià l'any 1962 tenia un deute innegable –per bé que no reconegut– amb el *relat* que n'havia fet Vicente Blasco Ibáñez en les seves novel·les costumistes. Fuster, com ell mateix va reconèixer en un llibre publicat l'any 1967 amb motiu del centenari del naixement de l'autor de *Cañas y barro*, admirava Blasco Ibáñez. És per això que estic segur que Fuster va llegir-lo amb profusió. De la mateixa manera que Fuster, en un dels articles que integren aquest llibret, avança una hipòtesi –que després s'ha ratificat– segons la qual la identificació de la Renaixença amb Llorente va portar el Blasco republicà a rebutjar i a marcar distàncies amb el conservadorisme de Don Teodoro, ell mateix va caure en l'error d'assumir el *relat* agrarista de Blasco

21. Vegeu el balanç que va fer-ne Pedro Ruiz a «Consideraciones críticas sobre la nueva historiografía valenciana de los años 60 y 70», dins J. Azagra, E. Mateu i J. Vidal (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de Historia Valenciana Contemporánea*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1996.

22. Ernest Reig atribueix aquest encaparrament de Fuster al fet que era més un home de lletres que no historiador de l'economia. Vegeu, «Joan Fuster i la industrialització valenciana», dins Gustau Muñoz (ed.), *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social*, València, PUV, 2009, pp. 39-79.

quan, de fet, el poble valencià que el seguia tenia les maneres de la societat complexa de la modernitat.²³

Ara bé, fins i tot aquells que han esmenat diverses observacions fusterianes són deutors de la proposta historiogràfica radical, d'una gran força incitadora, que va ser *Nosaltres, els valencians*, perquè recolzava en una visió crítica del passat històric valencià que fins llavors no s'havia plantejat ningú:

Pero nada de todo eso –escriu Muñoz sobre les possibles crítiques al llibre– afecta al sentido profundo de *Nosaltres, els valencians*, que es –como todos los escritos fusterianos– obra no de un historiador, ni de un científico social, sino de un intelectual crítico de estirpe ilustrada cuyas motivaciones y temática estuvieron siempre muy vinculadas, en líneas generales, «a uns quants problemes bàsics» de su comunidad y «al sentit més profund» de la cultura, en sentido lato, de ésta. Es decir, de alguien capaz de construir nexos de sentido –de hacer pensable, por ejemplo, el País Valenciano como un todo– y capaz también de opinar. Esto es, de suscitar debates, de criticar datos. Y, sobre todo, de proponer fines. (De ahí, entre otras cosas, la condición de «proyecto de futuro», de revulsivo nacional, de *Nosaltres, els valencians*.) De alguien que no vacila, en fin, a la hora de asumir con una rara mezcla de lucidez, pasión y mordiente escéptico un talante crítico guiado, lejos de toda ofuscación ideológica, por la convicción de que «la veritat, els fets constatables i explícits, un cop delatada esdevé consciència».²⁴

Muñoz ens retorna a Jean Daniel i als seus *amics compromesos*, un dels quals també hauria pogut ser Fuster.

Per esdevenir historiador és necessari tenir almenys un programa historiogràfic. I Fuster el tenia. Sabia què volia explicar encara que

23. Escriu Fuster: «por ese justificado antagonismo, don Vicente se ofuscó, y se vio obligado, por no ser regionalista a ser provincialista». Vegeu Joan Fuster, *Recuerdo y juicio de Blasco Ibáñez en su centenario*. Pròleg de Manuel Bas Carbonell, València, Societat Bibliogràfica Valenciana, 1998.

24. Jacobo Muñoz, «Joan Fuster, entre el compromiso y el distanciamiento», *Quaderns de filosofia i ciència*, 34, 2004, p. 61.

no sempre fes explícites les fonts que emprava ni les inspiracions, diguem-ne, que manllevava d'altres autors. Sovint s'elogien les obres de Fuster, diguem-ne erudites, com ara *Poetes, moriscos i capellans*, que també fou publicada l'any 1962, per menystenir aquelles obres més *predictives*, la més famosa de les quals és, certament, *Nosaltres, els valencians*. Fuster va entendre la història com una força de combat.

Fuster no va negar mai el caràcter polític de la seva interpretació historiogràfica, malgrat que sovint s'ha fet un ús abusiu de les reflexions fusterianes sobre el passat valencià. ¿És que quan Vicens escrivia que «no es pot entendre la dinàmica de qualsevol de les tres porcions de la catalanitat sense una prèvia definició de l'evolució del conjunt» estava defensant el projecte polític dels països catalans? No, és clar que no. Doncs el mateix passa amb Fuster. Quan Fuster es queixava de l'ajornament *sine die* de l'elaboració d'una visió de conjunt, d'aquella prèvia definició sense la qual la catalanitat es convertiria en intel·ligible, no estava reivindicant els països catalans com a projecte polític. Aquesta és la lectura que n'han fet els fusterians. Ho va insinuar ell mateix en el pròleg a la segona edició del llibre:

L'esquema [del llibre] m'obligava a aventurar hipòtesis, interpretacions i judicis més o menys contundents. Que els meus lectors hi hagin assentit, o que n'hagin dissentit, és, «en principi», una cosa secundària. El fet essencial era tot un altre: era el moviment d'atenció apassionada que, entre unes minories útils, arribava a despertar. Insisteixo: no en virtut de cap habilitat intel·lectual meua, sinó per la mateixa vigència o agudesesa dels conflictes a dilucidar, per l'ofuscada o lacerada matèria de la meditació. He dit la meua paraula: honestament. El llibre ha provocat discrepàncies rabioses i adhesions absolutes: les unes i les altres, i les actituds intermèdies, són coincidents, en substància. D'una manera explícita convergien a reconèixer amb mi el caràcter «dramàtic» de l'actual situació valenciana.²⁵

25. Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1964, pp. 7 i 8.

El mal, doncs, prové dels guardians del fusterianisme, perquè Fuster va reivindicar, sobretot, la necessitat de preservar la *valencianitat* com a part de la catalanitat cultural i lingüística sense prefigurar una alternativa política concreta. Els que no van acabar d'entendre-ho del tot van ser els valencianistes catalanistes, especialment durant els anys de la transició, que van estrafer Fuster per convertir-lo en l'inspirador d'un corrent polític esquerrà i pancatalanista del qual no va ser mai comandant. Un corrent polític, a més, d'una rigidesa gairebé monolítica. Té raó Josep Fontana quan escriu, encara que sigui en condicional, que la singularitat de Fuster

era, potser, que no seguia els usos corrents i no sortia a la plaça pública a exposar i defensar una doctrina com un home de fe o de partit, sinó que la seva obra era feta molt més de preguntes que d'afirmacions: era, sobretot, una incitació a la reflexió col·lectiva sobre la naturalesa i les característiques dels valencians com a poble.²⁶

A *Nosaltres, els valencians*, Joan Fuster va presentar el País com una anomalia. I hi ha qui encara pensa i actua condicionat per aquesta manera de veure les coses. Aquest no és el lloc, però, de dilucidar-ho. La idea d'anomalia és ben clara en la introducció del llibre:

Som un poble anòmal, els valencians –escrivia–. Però les anomalies d'un poble mai no són fortuïtes; mai no vénen solament provocades per la crisi d'una generació ni per l'aleatòria deslleialtat d'unes oligarquies. Tenen llur origen en zones més internes i en mòbils més incisius a l'ésser col·lectiu.²⁷

Aquesta idea d'anomalia deriva del fet que Fuster prenia com a model, com a model ideal, a més, la Catalunya de la Restauració. Inconscientment, Fuster comparava l'èxit de la revolució industrial

26. Josep Fontana, «Record de Joan Fuster i de la València de finals dels franquisme», dins Antoni Furió (ed.), *Joan Fuster i els historiadors*, op. cit., p. 22.

27. *Nosaltres, els valencians...*, p. 18.

catalana amb el fracàs de la industrialització valenciana perquè el País Valencià no tenia, diu, «una “burguesia” tal com Déu i Karl Marx manen» que impulsés el desenvolupament del capitalisme autòcton i alhora liderés la recuperació de la identitat nacionals dels valencians.²⁸ És clar que el desenvolupament social i polític valencià no s'assemblava al català, sobretot perquè el valencianisme, al revés que el catalanisme, no va connectar amb els interessos de les classes dominants. Per què? Segurament perquè el valencianisme sempre va ser cosa de minories cultes i no pas el moviment social i polític que fou el catalanisme, els orígens del qual no són precisament burgesos. La burgesia catalana era tan poc nacional com podia ser-ho la valenciana, però va ser el catalanisme que va saber atreure-la cap a les seves posicions arran del desastre colonial del 1898 i no pas al revés. Ara ja sabem, doncs, que la feble consciència nacional valenciana no fou provocada pel fet de si va existir o no una burgesia autòctona prou sòlida i potent, o bé perquè la realitat econòmica valenciana no era moderna –i per tant industrial–, sinó que cal buscar l'explicació en la debilitat del valencianisme popular, cosa que no passava a Catalunya amb el catalanisme. El voluntarisme polític de Fuster no va poder superar mai aquesta rèmora.

28. Joan Fuster, «País Valenciano, una singularidad amarga», *Cuadernos para el Diálogo*, 37 (1973), p. 33. Reproduït en català a *Un país sense política (Reflexions valencianes)*, Barcelona, La Magrana, 1976. En relació amb el que evoca el títol del llibre en català, Ernest Lluch va parafrasejar-lo tot dient que «un país sense la política que voldríem no és un país sense política». Vegeu el «Pròleg» a J. A. Martínez Serrano *et al.*, *Introducció a l'economia del País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1980, p. 15.

